

۱
۳۲۲
رأى لونه

الله الرحمن الرحيم

www.ketab.ir

مداد صدرايي در ترازوي وحى

بررسى استاذهاى نقلى صدرا در بحث فرجام‌شناسى كتاب «اسفار اربعه»

مهدى زارعى

سرشناسه: زارعی، مهدی، ۱۳۶۶

عنوان و نام پدیدآور: معاد صدرايي در ترازوی وحی: بررسی استنادهای نقلی صدرا در بحث فرجام‌شناسی کتاب «اسفار اربعه»/مهدی زارعی.

مشخصات نشر: قم: قرآن صاعد، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۳۲۲ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۲۸۲-۸۸-۵

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ق. الحکمة المتعالیة فی

الأسفار الاربعة -- نقد و تفسیر --- صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ -

۱۰۵۰ق. -- دیدگاه درباره معادشناسی --- معاد - احادیث --- فلسفه اسلامی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ ز ۲۵۲/۵ BBR

رده بندی دیویی: ۱۸۹/۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۱۵۸۴۷

معاد صدرايي در ترازوی وحی

نویسنده: مهدی زارعی

صفحه آرا: مرتضی سلیمان

ناشر: قرآن صاعد

چاپ: زلال کوثر

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۷

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۳۳۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۲۸۲-۸۸-۵

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

تقدیم به:

روح پدر و مادرم که مرا با عشق به خاندان عصمت و طهارت
پروراندند.

و با تشکر از اساتید گرانقدرم حجج اسلام دکتر رنجبر حسینی و
دکتر نصرتیان که در تالیف این اثر مرا یاری نمودند.

فهرست مطالب

چکیده..... ۱۱

فصل اول؛ مفاهیم

۱-۱. معنای لغوی و اصطلاحی معاد..... ۲۱

۲-۱. شرح حال صدرا..... ۲۲

۳-۱. معرفی اجمالی کتاب الحکمه المتعالیه فی الأسفار الأربعه العقلیه..... ۲۹

فصل دوم؛ بررسی شواهد نقلی مورد استناد صدرا در بحث نفس شناسی

۱-۲. تجرد نفس ناطقه انسانی..... ۳۳

۱-۲-۱. بررسی شواهد نقلی صدرا در مورد تجرد نفس..... ۳۷

۲-۲. روح، جسمی رقیق..... ۷۴

۳-۲. قِدَم نفس..... ۷۸

۴-۲. هبوط نفس..... ۸۲

۵-۲. نفس، جسمانیه الحدوث، روحانیه البقاء..... ۸۵

- ۶-۲. وحدت نفس ۹۲
- ۷-۲. رابطه نفس و روح ۹۴
- ۸-۲. جمع بندی: ۹۶

فصل سوم؛ ماهیت مرگ در اندیشه صدرا و نسبت آن با قرآن و

حدیث

- ۱-۳. ماهیت مرگ ۱۰۱
- ۲-۳. مخلوق بودن مرگ و وجودی بودن آن ۱۰۴
- ۳-۳. تشبیه مرگ به خواب ۱۰۵
- ۴-۳. حقیقت خواب ۱۰۶
- ۵-۳. اجل مرگ ۱۰۸
- ۶-۳. احتضار ۱۰۹
- ۷-۳. گستردگی مرگ ۱۱۳
- ۸-۳. قابضان ارواح ۱۱۴
- ۹-۳. جمع بندی: ۱۱۵

فصل چهارم؛ معاد روحانی و جسمانی

- ۱-۴. معاد روحانی و سعادت و شقاوت عقلی ۱۱۹
- ۱-۱-۴. نعمت‌های معنوی بهشت ۱۲۳
- ۱-۱-۱-۴. اکرام و احترام ۱۲۳
- ۱-۱-۲-۴. خانه سلامتی ۱۲۴
- ۱-۱-۳-۴. محبت و برادری ۱۲۵
- ۱-۱-۴-۴. نشاط و شادابی ۱۲۶

- ۱۲۶..... ۴-۱-۱-۵. احساس رضایت
- ۱۲۶..... ۴-۱-۲. عذاب‌های معنوی جهنم
- ۱۲۶..... ۴-۱-۲-۱. حسرت و پشیمانی
- ۱۲۷..... ۴-۱-۲-۲. بیزاری از یکدیگر
- ۱۲۸..... ۴-۱-۲-۳. تحقیر و سرزنش
- ۱۲۸..... ۴-۱-۲-۴. غم و اندوه
- ۱۳۲..... ۴-۲. معاد جسمانی در اندیشه و کلام صدرا
- ۱۳۷..... ۴-۳. معاد جسمانی در آینه آیات و روایات
- ۱۴۵..... ۴-۴. نقد و بررسی استشهادات صدرا
- ۱۵۸..... ۴-۵. جمع بندی

فصل پنجم: بررسی شواهد نقلی مورد استناد صدرا در مورد بهشت و جهنم

- ۱۶۳..... ۵-۱. بهشت و جهنم هم اکنون موجودند
- ۱۷۲..... ۵-۲. موضع بهشت و جهنم
- ۱۷۶..... ۵-۳. ابواب بهشت و جهنم
- ۱۸۰..... ۵-۴. خلود در جهنم
- ۱۹۸..... ۵-۵. جنت ذات
- ۱۹۸..... ۵-۶. جمع بندی

فصل ششم: بررسی شواهد مورد استناد صدرا در مورد حشر و

تجسم اعمال

- ۲۰۳..... ۶-۱. تجسم اعمال در کلام صدرا و بزرگان

- ۲۰۹..... ۲-۶. تجسم اعمال از منظر آیات و روایات
- ۲۱۲..... ۳-۶. بررسی استشادهای صدرا
- ۲۲۵..... ۴-۶. جمع بندی:

فصل هفتم: بررسی شواهد نقلی مورد استناد صدرا در بحث از مهمترین مسائل مربوط به معاد

- ۲۳۱..... ۱-۷. حقیقت قبر و بدن برزخی
- ۲۳۸..... ۲-۷. عجب ذنب
- ۲۴۱..... ۳-۷. معنی الساعه
- ۲۴۲..... ۴-۷. شفق صور
- ۲۴۵..... ۱-۴-۷. نقدی گذرا بر نظریه صدور و تجرد ملائکه
- ۲۵۱..... ۵-۷. الصراط
- ۲۵۶..... ۶-۷. نشر صحائف و کتب
- ۲۶۲..... ۷-۷. حقیقت حساب و میزان
- ۲۶۴..... ۸-۷. اصحاب اعراف
- ۲۷۳..... ۸-۸. جمع بندی:
- ۲۷۵..... جمع بندی نهایی و نتیجه تحقیق
- ۲۸۷..... منابع و مآخذ
- ۲۹۳..... پیوست های کلمات صدرا و روایات:

ملاصدرا به عنوان یکی از بزرگترین فیلسوفان مسلمان، مکتب فلسفی خود با نام حکمت متعالیه را با داعیه جمع بین قرآن و برهان و عرفان در کتاب اسفار اربعه به عالم اندیشه عرضه کرد، بحث فرجام شناسی این کتاب، به سبب بدیع بودن نظریات فلسفی او و فراوانی معارف قرآنی وارده در این موضوع مورد تحقیق و بررسی قرار گرفت.

از رهگذر تحقیق حاضر که با روش مطالعه تطبیقی استنادات نقلی صدرایا آیات و روایات انجام شده معلوم شد که او در نقل شواهد حدیثی اهتمامی به اتقان اسناد و اکتفا به مصادر حدیثی شیعه نداشته و علاوه بر اعتماد به منقولات عامه و عرفا در مواجهه با ظهورات آیات و روایات برخوردی تاویلی و مبتنی بر رهیافتی فلسفی از خود بروز داده است؛ معاد در اندیشه او امری نفس مدارانه و فلسفی و به معنای یک حرکت جوهری در قوس صعودی وجود در قالب نفسی جسمانی الحدوث و روحانی البقاء است و فرجام هر انسان در درون نفس مجرد از ماده عنصری او و با درک باطن ملکات نفسانی و خیالات متناسب با آن رخ می دهد و این در حالی ست که نصوص و ظواهر روشن آیات و روایات صحبت از ایجاد دوباره عالم بعد از فنا و بازگشت روح اموات به بدن های عنصری دوباره احیا شده شان به میان آورده است.

مقدمه

صدرالدین محمد شیرازی، بزرگ فیلسوف شیعی ابتدای قرن ۱۱ هجری، کتابی مشهور با عنوان «الحکمه المتعالیه فی الأسفار العقلیه الأربعه» دارد. وی در این کتاب فلسفی در ضمن ارائه نظرات خود و بیان اقوال فلاسفه نخستین و متأخر و اصحاب تصوف، به آیات قرآن کریم و روایاتی منسوب به اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام نیز استناد کرده و آراء خود را بدین وسیله تقویت نموده است. اهمیت و ارزش این کتاب، از دو جهت است اول آنکه پیوندی است که صدرای سنی کرده است میان فلسفه و شریعت برقرار کند و دوم اینکه این کتاب به عنوان منبع اصلی شناخت مبانی مکتب فلسفی حکمت متعالیه شناخته می‌شود. با توجه به فراگیری مکتب فلسفی حکمت متعالیه در بین اندیشمندان معاصر و اهمیت بحث فرجام‌شناسی به عنوان اصلی از اصول اعتقادات دین و فراوانی استنادهای نقلی صدرای در بحث فرجام‌شناسی کتاب اسفار اهمیت بررسی انواع مواجهه صدرای با آیات و روایات در این بحث گرانسنگ و با محوریت کتاب اسفار روشن می‌شود.

آنچه در اثر حاضر در دستور کار قرار گرفته شده است نقد و بررسی نسبت نظریات معادشناختی صدرا با شواهد نقلی آن از کتاب و سنت می‌باشد به عبارت دیگر در پی یک رویکرد انتقادی اندیشه‌های صدرا در مواجهه با متون دینی در مورد معاد به بوته نقد سپرده شده‌اند.

پرسش اصلی تحقیق حاضر این است که صدرا از مستندات نقلی خود در بحث فرجام‌شناسی کتاب اسفار اربعه، چه برداشتی داشته و این مستندات چه ویژگی‌هایی از نظر صدور و دلالت دارند و چه نسبتی با معارف و حیانی منعکس در آیات و روایات برقرار می‌کنند؟

پرسش‌های فرعی این تحقیق از قرار ذیل است:

۱. صدرا از شواهد نقلی و به خصوص روایاتی که در بحث نفس‌شناختی کتاب اسفار مورد استفاده قرار داده چه برداشتی داشته و روایات مورد استناد او از جهت صدور و دلالت چه ویژگی‌هایی داشته و برداشت او چه نسبتی با آیات و روایات مرتبط با این موضوع دارد؟

۲. تحلیل و اندیشه صدرا در مورد ماهیت مرگ چه نسبتی با آیات و روایات مرتبط با این موضوع دارد؟

۳. تحلیل و اندیشه صدرا در مورد کیفیت معاد چه نسبتی با آیات و روایات مرتبط با این موضوع دارد؟

۴. صدرا از شواهد نقلی و به خصوص روایاتی که در بحث از بهشت و جهنم مورد استفاده قرار داده چه برداشتی داشته و در مواجهه با مسأله خداود چه موضعی را اتخاذ کرده است؟

۵. صدرا از شواهد نقلی و به خصوص روایاتی که در بحث از تجسم اعمال مورد استفاده قرار داده چه برداشتی داشته و روایات مورد استناد او از جهت صدور و

دلالت چه ویژگی‌هایی داشته و برداشت او چه نسبتی با آیات و روایات دارد؟
 ۶. صدرا از شواهد نقلی و به خصوص روایاتی که در بحث از مهمترین مسائل معادشناختی نظیر بدن برزخی، نفخ صور، صراط، میزان و اصحاب اعراف در کتاب اسفار مورد استفاده قرار داده چه برداشتی داشته و روایات مورد استناد او از جهت صدور و دلالت چه ویژگی‌هایی داشته و برداشت او چه نسبتی با آیات و روایات دارد؟

در این تحقیق از روش کتابخانه‌ای بهره برده شده است و در پی کاربست شیوه مطالعه تطبیقی، نسبت استنادهای نقلی صدرا با آیات و روایات مرتبط با مسائل معاد بررسی شده است بدین صورت که ابتدا کلمات صدرا در برداشت از آیات و روایات مربوط به مسائل مختلف معاد به صورت مجزا در فصول مختلف تبیین شده است و در پس هر تبیین کلام صدرا اعتبار مصدر و سند احادیث مورد استناد او بررسی شده و بعد از آن دلالت این احادیث و اتقان استظهار او مورد کنکاش قرار گرفته است و در آخر با بیان خانواده حدیثی موضوع و ذکر آیات مرتبط، نسبت برداشت او با آنچه مستناد از میراث وحیانی ست معلوم و آشکار گردیده است.

در بررسی‌های سندی و مصدري دو روش به عنوان معیار مورد توجه قرار گرفته است، روش اول سبک متداول بین علمای متأخر و معاصر مخصوصاً محقق خویی رحمته الله است که عبارت است از بررسی رجالی و کتابشناسی اسناد و مصادر مبتنی بر مرجعیت کتب رجال و فهارس^۱، و روش دوم سبک اعتبارسنجی مضمونی احادیث است که از بین معیارهای مختلف شایع چون علم مضمون، همخوانی با روح و مذاق شریعت، همخوانی با خانواده آیات و روایات

۱. در این بخش از تحقیق از رساله‌ی دکتری «جایگاه حدیث شیعی و کاربرد آن در کتاب الحکمة المتعالیه» تألیف محمد مهدی کرباسچی استفاده شد.

وارد در موضوع، صرفاً مورد اخیر معیار قرار گرفته است چرا که در پذیرش دو مورد اول مناقشاتی به ذهن می‌رسد که به اجمال چنین می‌توان گفت تشخیص علو و یا دنو یک متن و یا مضمون میسر نمی‌شود مگر اینکه چنان با مضامین و متون وارد از خاندان وحی مانوس باشیم که بتوانیم بشری بودن یا وحیانی و عالی تر از سطح بشر بودن متون دیگر را تشخیص دهیم و تحقق این انس و الفت خود محتاج آن است که قبلاً صدور چنین مضامین عالی و معیار ثابت شده باشد و اگر چه نسبت به مضامین عالی قرآنی نیازی به اعتبارسنجی مجدد نیست اما نسبت به احادیث که حجم بسیار گسترده‌ای از مضامین را تبیین می‌کنند نیاز به معیاری برای اثبات صدور است که قطعاً آن معیار نمی‌تواند مجدداً علو مضمون باشد که اگر چنین شود تسلسل لازم می‌آید، مضاف بر اینکه معیار قرار گرفتن علو مضمون برای اندیشمندان مانوس با مکاتب فکری بزرگ و تاثیرگذار بشری، خطر تحویز تاویل گرایی ذیل ادعای باطن بینی و ژرف نگری معرفتی را به دنبال می‌آورد و این از آن روست که علو مضمون، معیاری شناور و لغزنده است که به هر کس این اجازه را می‌دهد مضمونی را ولو خارج از مجموعه دین، عالی بیندازد؛ در مورد معیار همخوانی با روح و مذاق شریعت هم همین اشکال به شکل دیگر قابل طرح است که معیار تشخیص روح و مذاق شریعت چیست؟

در مورد معیار همخوانی با خانواده آیات و روایات وارد در موضوع، اشکال سابق قابل جواب است به این بیان که منظور از خانواده حدیثی، حجم گسترده‌ای از آیات و روایات است که مضمون مشرکی را بیان می‌کنند و این گستردگی و پسامد مضمونی به اندازه‌ای است که تواتر معنوی و یا اجمالی رخ دهد که در این صورت با مضمونی مواجهیم که از

صدور آن مطمئنیم و می توانیم آن را برای بررسی سایر مضامین که در اعتبار صدورشان مشکوک هستیم معیار قرار دهیم.

در بررسی دلالت های شواهد مورد استناد صدرا از روش صحیح ظهورگیری عرفی که در بین فقهای عظام متداول است بهره گرفته ایم که مبتنی بر تبادر معنایی واژگان به صورت تعدد دال و مدلول است و در آن قرائن لَبّی کلام به پندارهای نظری تعدی نمی کند.